

Kopecký, Milan

Nad celoživotním dílem Josefa Hrabáka

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1989-1990, vol. 38-39, iss. D36-37, pp. [101]-104

ISBN 80-210-0205-0

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107959>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILAN KOPECKÝ

NAD CELOŽIVOTNÍM DÍLEM JOSEFA HRABÁKA

Dne 6. srpna 1987 zemřel v Brně v nedožitých 75 letech prof. PhDr. Josef Hrabák, DrSc., člen korespondent ČSAV, od r. 1945 učitel naší univerzity, v letech 1948—1953 profesor pedagogické fakulty a od 1. 2. 1953 do 31. 1. 1978 profesor filozofické fakulty, v l. 1954 až 1960 její děkan a v l. 1953 až 1970 vedoucí její katedry české literatury a literární vědy. Zanechal rozsáhlé vědecké dílo ze všech oborů literární vědy. Pozornost jsme mu věnovali u příležitosti jeho životních jubileí: k jeho šedesátinám vyšel sborník *Literárněvědné studie* (redigovali Dušan Jeřábek, Milan Kopecký a Karel Palas; UJEP, Brno 1972) a stať Vlastimila Válka *Šedesátiny Josefa Hrabáka* (SPFFBU, 1972, D 19, s. 184—186), pětadesátiny připomněl Milan Kopecký v článku *Jubileum Josefa Hrabáka* (Universitas, 77, č. 6, s. 92—93) a sedmdesátiny Dušan Jeřábek ve stati *Sedmdesát let Josefa Hrabáka* (SPFFBU, 1983, D 30, s. 95—98). Kromě toho bylo publikováno množství jubilejních příspěvků v jiných časopisech, protože J. Hrabák byl uznávaným odborníkem a aktivním činitelem různých redakcí, kolegií, komisí atd.

Existence četných statí jubilejního zaměření i existence *Bibliografie díla Josefa Hrabáka* (do roku 1971), kterou připravil Jan Veselý (SPN, Praha 1972) a jejíž dokončení je v tisku, nám dovoluje zaměřit náš nekrolog na tvorbu posledních pěti až šesti let jeho života a posléze na vývojové posouzení jeho vědeckého odkazu.

Jednu linii Hrabákova bádání v osmdesátých letech tvořily monografie o významných zjevech moderní české literatury. Vybíral si ty spisovatele, jichž si už předtím všiml jako kritik a historik, a tak vznikly knihy *Rudolf Těsnohlídek* (1982), *Karel Nový* (1983), *František Kožík* (1984) a *Jiří Krěmek* (1988). Do druhé linie Hrabákova bádání patří genologické studie, tj. *Čtení o románu* (1981) a *Napínavá četba pod lupou* (1986), druhá jako předběžné zmapování paraliteratury, již je věnována i posmrtně vydaná kniha *Od lačného optimismu k hororu* (1989). Konečně do třetí linie se řadí soubory starších studií a reedice dřívějších prací i různé úvahy (vzpomínkového rázu je *Život s literaturou*, 1982), jako *Jedenáct století* (1982), *Úvahy o literatuře* (1983), *Řeč písemnictví s podtitulem Umění vnímat literaturu* (1986) a *Živá minulost* (1989). Stejně jako při školní činnosti myslil Hrabák i v důchodu na studenty, jak svědčí řada středoškolských učebnic a vysokoškolský *Úvod do teorie literatury* (1987), napsaný s Vladimírem Štěpánkem.

Hrabák pracoval vědecky po celé půlstoletí. Svou první práci (recenzi ve *Věstníku Matice opavské*, 1935) publikoval jako třiatřicetiletý (narodil se

3. 12. 1912 v Brně) po dokončení vysokoškolského studia češtiny a francouzštiny (v Brně v l. 1931—1935) a na samém začátku svého středoškolského působení (v l. 1935—1945). Jeho dvě první knižní práce naznačovaly do budoucna jeho dvojdomé odborné zaměření: materiál spisů *Staropolský verš ve srovnání se staročeským* (1937) a *Smilova škola* (1941) byl z epochy feudalismu, jeho analýza však versologická. Odtud se táhne celoživotní Hrabákovo bádání jednak v oblasti starých literatur, především ovšem české, jednak v oblasti slovenského verše, hlavně českého. Tyto dvě linie v určitých etapách slábnou a do popředí vystupuje bádání o nové literatuře nebo činnost kritická a recenzentská, jako je tomu nejen v období mezi vydáním obou citovaných spisů, ale i v mezidobí od Smilovy školy do vytištění knihy *Petr Bezruč a jeho doba* (1946).

Hrabák musí po válce jako jediný učitel české literatury na pedagogické fakultě zvládat všechny literárněvědné disciplíny. Avšak koncem roku 1946 dochází k událostem rozhodujícím o Hrabákově přednostním zaměření na starší literaturu. Dne 15. listopadu umírá náhle ve svých 42 letech profesor filozofické fakulty Jan Vilikovský a tehdejší děkan Josef Macůrek pověřuje výukou dílem Antonína Škarku, dílem Josefa Hrabáka. Škarka ohlásil na letní semestr Počátky staročeské lyriky, Hrabák Renesanční a barokní drama. Tradiční zaměření brněnské literární bohémistiky na medievalistiku, pěstované před válkou Stanislavem Součkem a po válce Janem Vilikovským, našlo kontinuitu ve Škarkovi, v Hrabákovi pak diskontinuitu. A soudím, že plodnou. Nezůstalo totiž jen u přednášky. Ta byla — jako později u několika témat jiných — průpravou k edici nebo ke knize, v tomto případě k edicím hned třem: *Staročeské drama* (1950), *Lidové drama pobělohorské* (1951) a *Sedm interludií Václava Františka Kocmánka* (1953). Lze ovšem namítnout, že i přes nemedievalistickou tematiku zůstává i tehdy Hrabák medievalistou, neboť Staročeské drama je přece zčásti (přesněji z necelé třetiny) středověké a Hrabák se přece i tehdy zabývá satirami 14. století. Jistěže, přesto se domnívám, že největší Hrabákův přínos metodologický tkívá v pobělohorském dramatu nebo přesněji v interpretaci jedné jeho větve, té neoficiální, která byla dotavadní literární historií opomíjena. Zde také začíná Hrabákův celoživotní zájem o tu tvorbu, pro niž zdůvodnil a prosadil označení „pololidová“.

Edice interludií vyšla krátce po Hrabákově definitivním přechodu z pedagogické fakulty na fakultu filozofickou a v době jeho počáteční spolupráce s Ústavem pro českou literaturu ČSAV v Praze. Zde bylo rozhodnuto o vědecké konferenci k problematice lidovosti. Ta se konala v Liblicích v r. 1954 a Hrabák na ní představil lidovost jako základního činitele české literatury od počátků až do národního obrození (viz Českou literaturu, 1954). Krajně nesnadnou otázku tvorby nelidové obsahem a lidové formou řešil kategorií „falešné lidovosti“. To ovšem vyhovovalo především pro 17. a 18. století, ale nedalo se s tím vystačit při literárněhistorické syntéze. Proto Hrabák promýšlí metodologické otázky v řadě studií materiálových a teoretických, v nichž bylo třeba především objasnit zvláštnosti studia starší české literatury, otázky regionalismu a regionality, úlohu starší literatury při vytváření kulturní pospolitosti národa, hodnocení staročeských spisů z hlediska původnosti a jejich uměleckosti i hodnocení spisů několikrát vydaných a textově variabilních. Výsledkem tohoto Hrabákova studia byl soubor, který obhájil v roce 1956 jako práci doktorskou a který vydal s názvem *Studie ze starší české literatury* (¹1956, ²1962). A nejen to, studii tohoto souboru si ujasnil — za přispění oponentů své doktorské disertace Antonína Škarky, Františka Trávníčka a Franka Wollmana (viz jeho posudek ve SPFFBU, 1956, D 3, s. 127—133) — dialektické pojetí literatury jako neustálé konfrontace dvou protikladných vývojových tendencí a dvou kvalitativně rozdílných typů umělecké tvorby. Na této

koncepti pak založil jako redaktor a hlavní autor 1. svazek tzv. akademických *Dějin české literatury* (1959) a další přehledy (vysokoškolská skripta, rukověti aj.). Z nich bych rád vyzvedl stát *Tvorčeskij put' staroj češskoj literatury*, zařazenou jako úvod ke katalogu výstavy staročeských literárních památek v Moskvě v říjnu a listopadu 1959, a rovněž vysokoškolskou příručku *Starší česká literatura* (1964, ²1979, ³1986).

Po odevzdání rukopisu *Dějin* do tisku vrací se Hrabák znovu k některým otázkám, jež v *Dějinách* nemohly být rozpracovány, protože nebyly dosud zvládnuty ani materiálově, ani koncepčně. Šlo především o problém literárních proudů a směrů v starší literatuře a o klíčové otázky literárního vývoje v době renesance a baroka. Proto Hrabák připravuje pro 4. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě v r. 1958 přednášku *Problém střídání literárních směrů v starých slovanských literaturách* a posléze vyčleňuje české specifikum do skripta *Hlavní proudy v starší české literatuře* (1967). Je si také vědom toho, že pojetí renesance a baroka v *Dějinách* zastarává vydáním spisů několika mladých badatelů, z nichž očividně vyplynul nedostatek *Dějin* v absenci monografických kapitol o nejdůležitějších spisovatelích a o specifických fenoménech tvorby epochy renesance a baroka. Hrabák proto píše knihu *K metodologii studia starší české literatury* (1961), v níž mj. pojednává o některých zvláštnostech literárního procesu v starší době (zde našel uplatnění zřetel k literárním proudům a směrům) a o mezerách v dosavadním poznání starší české literatury (zde obrátil pozornost ke skutečným literárním koryfejům renesance a baroka a k tehdejší zábavné četbě pro lid i k textům směřujícím ke zlidovění a zesvětštění literatury). Tato diskutabilní kniha končí posléze oddílem *O marxistické dějiny starší české literatury*, kde upřednostňuje dva faktory opomíjené v době poválečné: pramenné studium a badatelskou specializaci. V těch především vidí předpoklady ke vzniku opravdu vědeckých literárních dějin epochy feudalismu. Pro realizaci obou faktorů vykonal Hrabák mnoho jako školitel vědeckých aspirantů i jako zkušený editor a designovaný redaktor tzv. akademických výborů z české literatury epochy renesance a baroka. Přes jeho značné úsilí zůstává však výbor z doby renesance (dnes už celé čtvrtstoletí vzdálený od vydání dvousvazkového výboru z doby husitské) stále ještě ve stadiu přípravy, kdežto na výboru z doby baroka se ještě pracovat nezačalo.

Souběžně s bádáním v oblasti starší české literatury se Hrabák asi od poloviny padesátých let vrací k versologii. Jako vysokoškolskou učebnici vydává *Úvod do teorie verše* (¹1956, ²1958, ³1964, ⁴1970, ⁵1978, ⁶1986), *Studie o českém verši* (1959), kde od obecných otázek významové hodnoty verše přechází k rozborům verše poezie staročeské, obrozenské, nové a moderní (tedy až po tehdejší tvorbu Seifertovu a Mikuláškovu), a dále knihu *Z problémů českého verše* (1964), v níž si klade teoretické otázky různých vztahů: dějin literatury a dějin verše, verše a literárních žánrů, verše a umělecké prózy i verše a strofy. V těchto i v dalších svých versologických spisech (např. *O charakter českého verše*, 1970) se Hrabák musil vyrovnávat s podněty vycházejícími ze dvou mezinárodních versologických konferencí, které v r. 1964 a 1966 uspořádala katedra jím řízená. Současně píše i řadu knižních a časopiseckých prací o nové české literatuře (srov. *Šest studií o nové české literatuře*, 1961, *K morfologii současné české prózy*, 1969), horečně publikuje kritiky a recenze i propedeutické pomůcky (jež později přepracoval v knižní učební příručku) a ovšem i populárněvědné návody pro čtenáře (srov. *Umíte číst poezii?*, 1963, v přepracované a rozšířené verzi *Umíte číst poezii a prózu?*, 1971).

Jako teoretik si Hrabák prověřoval mnoho otázek nejdříve na starší literatuře, protože na dlouhé časové ploše s produkcí méně členitou než v nové době vystupovaly různé tendence výrazněji. Zajímal ho zejména způsob zobrazování skutečnosti,

zanikání a vznikání žánrů, vztah textové kritiky a literární historie aj. Avšak nebyl by to Hrabák, aby nepoužil každé příležitosti k exkursu ze starší literatury do literatury nové a současné. Stati uvedeného typu — spolu ovšem se statěmi jinými — pojal pak do souboru *Ze starší české literatury* (1964).

Přestože poté Hrabákova aktivita v bádání o starší literatuře slábne, samozřejmě relativně ve srovnání s jinými obory, přece jsou jeho články vždycky novým závažným slovem do řešení zpravidla staré tematiky. Platí to pro studii ve sborníku *O barokní kultuře* (1968), v níž vytyčil hlavní úkoly bádání o českém literárním baroku, pro úvod k edici *Smutní kavaleři o lásce* (1968), v němž rozebral a zhodnotil pobělohorskou alomodovou poezii, i pro úvod k edici *Fortunata* (1970), v němž plodně využil předválečných podnětů Bedřicha Václavka i poválečného studia knížek lidového čtení k jejich celkové charakteristice i k zevrubné charakteristice českého Fortunata. V této fázi Hrabák často zkoumá z nového zorného úhlu témata jinými badateli už mnohokrát zpracovávaná, jako je tomu u dvou časopiseckých studií o Labyrintu, z nichž hlavně studie *K stylistické výstavbě Komenského „Labyrintu“* (LF, 1970) upozornila na jeho zvukové hodnoty, které mají svou teoretickou oporu v soudobých a dokonce ještě středověkých poetikách.

V roce 1971 vydává Hrabák ve Spisech brněnské univerzity knihu *Polyglotta*, která obsahuje 14 cizojazyčných statí, původně referátů na mezinárodních konferencích, pak příspěvků do konferenčních sborníků; zčásti jsou tyto statí versologické, zčásti literárněhistorické. Téhož roku vychází jako skriptum Hrabákova *Literární komparatistika* (knižně pak r. 1976) a dvě léta poté jeho *Poetika* (1973, 21977). Potom Hrabák přistupuje k přípravě 1. svazku reprezentativní třídílné antologie *Tisíc let české poezie* (1974). Vybral do něho četné ukázky starého českého básnictví, knihu účelně uspořádal, opatřil populárněvědnou předmluvou, výstižnými komentáři a poznámkami o autorech i vysvětlivkami k textům. Spolu s D. Jeřábkem a Z. Tichou připravil pak *Průvodce po dějinách české literatury* (1976, 21978, 31984). Knihou o *Miloši V. Kratochvílovi* (1979) zahájil sérii monografií o moderních spisovatelích, o níž jsme se zmínili na počátku při charakteristice jeho posledního tvůrčího údobí.

Po půlstoleté horečné aktivitě zůstavil Josef Hrabák odkaz budící úžas rozsahem, mnohotvárností, koncepčností a podnětností. Hrabák zdůvodnil a realizoval komplexnost literárněvědné práce. V duchu Zdeňka Nejedlého dokázal význam literárního dědictví pro současnost a vytvořil celou vědeckou školu, jejíž zásluhou se pokroková díla epochy feudalismu stávala nedílnou součástí kultury moderní společnosti. Spolu s mladšími badateli se snažil sejmout z bádání o starší literatuře vinětu neplodného historismu. Nebylo a není jeho vinou, že takový názor se nestal obecným, že literárněkritické časopisy nepovažují edice starší literatury za součást dneška a že je nanejvýš pouze registrují. A přece nedávné edice staré lyriky, drobné prózy, dramatu, kronik atd. důsazně ovlivňují dnešního čtenáře, ostatně z knihkupeckých pultů mizí namnoze rychleji než nová tvorba patřící do uvedených žánrů.

Tento nekrolog chtěl aspoň naznačit pronikavý význam a živou podnětnost vědeckého odkazu Josefa Hrabáka, ale jeho různorodou činnost mohl osvětlit jen z několika úhlů. Mnoho aspektů zůstalo a z rozsahových důvodů musilo zůstat stranou. Budou však jistě využity při jiných příležitostech a hlavně při soustavné odborné činnosti. V té se bez Hrabákova podnětného díla neobejdeme ani my, ani naši následovníci. A taková perspektiva otupuje (nemůže-li přímo zlomit) onen neodvratný pro všechny osten smrti, jejíž triumf se mění vniveč, zůstala-li po člověku práce užitečná pro jiné.